

"והוי דן את כל האדם לכף זכות"

ד"ר דינה לוין

3.....	חז"ל
4.....	סיכום
4.....	לימוד זכות בסיפור החסיד'
7.....	סיכום
10.....	מוטיב שתיית היי"ש
10.....	סיכום
16.....	תפילת ר' אלימלך מליז'נסק
16.....	סיכום

לימוד זכות על האחר היא התנאי הבסיסי לקיום מצוות "ואהבת לרעך כמוך".¹ כל לימוד זכות על אדם מישראל הוא שבח לקב"ה כפי שאומר בעל התולדות ר' יעקב יוסף מפולנאה:

וכתיב: "ואתה קדוש יושב תהילות ישראל" - שה' יתברך ממתין ומצפה מתי יגיעו לו שבח והודאה מישראל, כי מאוד חביב לפני ה' יתברך תהילות ישראל.² נבחן את מימושה של הנהגה מוסרית זו בחז"ל ונתמקד בסיפור החסידי. נעקוב אחר הרבדים הנוספים שהחסידות העניקה למצווה זו.

נאמר במשנה:

יהושע בן פרחיה ונתאי הארבלי קבלו מהם.

יהושע בן פרחיה אומר, עשה לך רב, וקנה לך חבר, והווי דן את כל האדם לכף זכות.³

ר' עובדיה מברטנורה מפרש:

והוי דן את כל האדם לכף זכות - כשהדבר בכף מאזנים ואין לו הכרע לכאן ולכאן. כגון אדם שאין אנו יודעים ממעשיו אם צדיק אם רשע ועשה מעשה שאפשר לדונו לזכות ואפשר לדונו לחובה, מדת חסידות היא לדונו לכף זכות. אבל אדם שהוחזק ברשע, מותר לדונו לחובה, שלא אמרו אלא החושד בכשרים לוקה בגופו [שבת צ"ז], מכלל שהחושד ברשעים אינו לוקה.

מדוע נאמר שיש לדון לכף זכות "את כל האדם"?

בעל שפת אמת חידש שיש לראות את האדם בשלמותו ואז קשה יהיה למצוא בו פגמים כפי שנראה בסיפור:

עוד שמעתי ממנו (מר' שלמה אלטר מוורשא) בעת שהיה אחיו הרב הקדוש אדונו מורנו ורבנו ר' יהודה ליב מגור בעל [ספר] שפת אמת זכר צדיק לברכה לחיי העולם הבא בברלין איזה זמן אצל הדוקטער, ובעת חזרתו לביתו שמע שהרב הקדוש נסע לביתו, נסע הוא עם עוד איזה חסידים לקראתו עד הגבול, ובעת קבלת פני קודשו, וקבלת ברכת שלום שאלו בבדיחותא אם ראה בברלין יהודים ישרים (ערליכע יודין) והשיבו שראה א ערליכען יוד במקוה, ואמר אז בשם זקיני הרי"ם [רבי יצחק מאיר] מגור זכר צדיק לברכה לחיי העולם הבא והווי דן את כל האדם לכף זכות, דעם גאנצין

¹ ויקרא יט, יח.

² אוצר הסיפורים, עמ' ט.

³ אבות פרק א, משנה ו.

מענטש [יידיש=את האדם השלם], אם תדין את האדם תמצא בו הרבה חובה, אך אם אתה דן את כולו תמצא בו זכות, כמו כן, בברלין אם אתה דן לכל אחד ואחד בפני עצמו לפי מראית עין אין אתה רואה זכות, אבל בכלל בכל בערלין תוכל לדון לכף זכות.⁴

חז”ל

חז”ל הרבו לעסוק בנושא זה ובחרנו זה ובחרנו בשני היגדים שנאמרו על ידם:

”וכל הדן לכף זכות את הבריות, משמים ידונוהו לכף זכות”⁵

”החושד בחברו בדבר שאין בו צריך לפייסו ולברכו”⁶

להלן אחד מסיפורי חז”ל:

תנו רבנן: הדן חבירו לכף זכות דנין אותו לזכות. ומעשה באדם אחד שירד מגליל העליון ונשכר אצל בעל הבית אחד בדרום שלש שנים. ערב יום הכיפורים אמר לו: תן לי שכרי, ואלך ואזון את אשתי ובני. אמר לו: אין לי מעות. אמר לו: תן לי פירות. - אמר לו: אין לי. - תן לי קרקע. - אין לי. - תן לי בהמה. - אין לי. תן לי כרים וכסתות. - אין לי. הפשיל כליו לאחוריו, והלך לביתו בפחי נפש (בצער). לאחר הרגל נטל בעל הבית שכרו בידו, ועמו משוי (משא) שלשה חמורים, אחד של מאכל ואחד של משתה ואחד של מיני מגדים (ממתקים), והלך לו לביתו. אחר שאכלו ושתו נתן לו שכרו. אמר לו: בשעה שאמרת לי תן לי שכרי ואמרת אין לי מעות במה חשדתני? - אמרתי: שמא פרקמטיא (סחורה) בזול נזדמנה לך, ולקחת בהן. - ובשעה שאמרת לי תן לי בהמה ואמרת אין לי בהמה במה חשדתני? - אמרתי: שמא מושכרת ביד אחרים. - בשעה שאמרת לי תן לי קרקע ואמרת לך אין לי קרקע במה חשדתני? - אמרתי: שמא מושכרת ביד אחרים היא. - ובשעה שאמרת לך אין לי פירות במה חשדתני? - אמרתי שמא אינן מעושרות. - ובשעה שאמרת לך אין לי כרים וכסתות במה חשדתני? - אמרתי: שמא הקדיש כל נכסיו לשמים. - אמר ליה(לו): העבודה, כך היה! הדרתי (נדרתי והקדשתי) כל נכסיו בשביל הורקנוס בני שלא עסק בתורה, וכשבאתי אצל חבירי בדרום התיירו לי כל נדרי. ואתה, כשם שדנתני לזכות - המקום ידין אותך לזכות.⁷

⁴ יועץ קים חזן, שיח שרפי קודש חלק ב, לודז', מסורה, תרפ”ז, עמ' 31.

⁵ ברייתא שבת, קכ”ז ע”ב.

⁶ ברכות, ל”א, ע”ב, לומדים זאת מעלי שחשד בחנה שהיא שיכורה ולאחר מכן פייסה.

⁷ שבת, קכז ב. ראה בהרחבה: שמואל פאוסט, מקור ראשון 4.11.2008. התפרסם גם באתר דעת.

קל לקורא להזדהות עם תחושת האכזבה והכעס של העובד השכיר אשר עבד שלוש שנים וכשרצה לחזור לביתו בערב יום הכיפורים בקש את שכרו ונתקל בתגובת בעל הבית שאמר חמש פעמים "אין לי". אין מעות לשלם לך ואין שום תחליף: לא פירות, לא קרקע, לא בהמה ולא כרים וכסתות. אולם לאחר החגים בוודאי הופתע השכיר לראות את מעבידו עם משא של מעדנים על שלושה חמורים. לאחר שאכלו והמתח פג שאל המעביד את השכיר במה חשד בו בכל פעם שאמר אין לי. חמש חשדות כנגד חמש המילים "אין לי". זו היתה בחינה נוקבת של רגשותיו של העובד. המעביד היה בטוח שהשכיר חשד בו על תירוציו לא לשלם לו את שכרו. כי כך היה חש אדם רגיל. ולכן הוא התפעל מהשכיר בעל התכונות הנעלות שדן אותו בכל פעם לכף זכות. הסיפור מעצים את דמותו של השכיר שעל פי "בעל השאלות"⁸ היה עקיבא בן יוסף הוא ר' עקיבא והמעביד היא רבי אליעזר בן (ואבי) הורקנוס. הסיפור מסתיים בברכתו של המעביד: "ואתה, כשם שדנתני לזכות - המקום ידין אותך לזכות".

מה הסיבה לשימוש במילה "מקום" ומדוע קיימת מידה כנגד מידה? המילה "מקום" היא אחד משמותיו זה של הקב"ה. כאן היא במשמעות כפולה. האחת קשורה לבורא והשנייה לאדם. היא באה להדגיש את הימצאותו של הבורא בכל מקום, והוא יודע את צפונות האדם בכל מקום שבו נמצא האדם.

מדוע קיימת מידה כנגד מידה? לדון את האדם לזכות זה בבחינת חסד והודאה במי שבראו ולכן הקב"ה שמח להחזיר לאדם מידה כנגד מידה.

סיכום

סיפורם של חז"ל ממחיש עד כמה מסוגל האדם לעצב את מידותיו ביחסו לזולת.

לימוד זכות בסיפור החסידי

1. הבעש"ט מלמד את תלמידו ללמד זכות על חברו.⁹

שמעתי מאדוני הרב הקדוש מורנו הרב אברהם מרדכי מפינטשוב, שסיפר לי מגדולת אלוקי הבעל שם טוב, ובתוך הדברים סיפר, שפעם אחת עמדו התלמידים בר"ה

⁸ פרשת שמות שאלתא מ.

⁹ רבי ישראל בן אליעזר, הידוע כבעל שם טוב (בין ת"נ ל-ת"ס, 1690 ל-1700 – ו' בסיון ה'תק"ך, 1760. מייסד תנועת החסידות.

והתפללו, ואחד מן התלמידים נפל ממנו לארץ בתוך התפילה הכלי עם הטאבאק, והגביה אותו, וחברו ראה זה והתרעם עליו על שהפסיק בתפילתו להגביה הטאבאק ולשאוף, כמנהג, ומרן אלוקי הבעש"ט ראה ברוח קודשו, שתרעומת של צדיק זה, גרם לחברו שפסקו עליו שימות באותה שנה רחמנא ליצלן, ועלה הבעש"ט בעליית נשמתו למעלה, וטען הרבה טענות על זה, ולא הועיל, עד שבלייל הושענא רבה עלה עוד וטען וצעק, ופעל בתפילתו שאם זה המקטרג מעצמו ימצא לו זכות יפטר זה.

נכנס מרן לבית מדרשו ומצא התלמיד שהתרעם שהוא עוסק בתיקון במשנה תורה, ונטל הבעש"ט המוחין ממנו, ולא היה יכול לומר בדביקות כראוי באמירת התיקון, ומפני זה הלך אנה ואנה לחשוב ברוממות אל ויחודו ובאיזה עניינים, ונפל בזה במחשבתו, מפני מה נתגלה בדור האחרון עקב הזה, עניין עשב טאבאק לשאוף ולעשן? ואמר במחשבתו כי יש כמה נשמות יקרות בדור האחרון, שאי אפשר להם שיתלבשו ויתגשמו, אלא עיקר תיקונם בדבר דק בריח כטעם (בפ' ויקרא) אישה ריח ניחוח לה'. ומזה באה לו חרטה, שלא היה לו להתרעם על חברו, ששאף הטאבאק בתוך התפילה, כי מי יודע איזה נשמה ודבר יקר העלה הצדיק הזה בייחודו.

וביום הושענא רבה, היה דרך מרן אלוקי הבעש"ט, להשיב לכל שואלו מה שנגזר למעלה ולמטה, ומה שיתהווה בכל העולם, כי צפה ברוח קודשו מסוף העולם ועד סופו, והיה בדיחתא דעתו מאוד ביום הנ"ל, וכל אחד היה מכין לעצמו איזה שאלה הן בדרוש, הן בגמרא ופוסקים, או בשאר עניינים, ולכולם היה דרכו להשיב ביום זה.

ואותו תלמיד הכין לעצמו לשאול שאלה הנ"ל (למה נתגלה טאבאק בדורותינו?) וכששאל זה להבעש"ט, אמר לו הרב הקדוש הבעש"ט: אמור אתה, ואמר טעמו של דבר. ואמר מרן: אמור יותר יתר הדברים שהיו במחשבתך אז. ונזכר וסיפר לו האריך שמצא בזה זכות על חברו. ואז נתבטל הקטרוג והגזר מעל חברו. וכיון שנתבטל סיפר לו מרן כל העניין שגרם על חברו, והזהיר לו שתמיד ידין לכף זכות להירא שמים ולא יעורר עליו דינא ודיינא ויהיה טוב לו.¹⁰

הסיפור מעצים את דמותו של הבעש"ט ביכולותיו הרוחניים ובסגולותיו החינוכיים.

הוא בעל ראייה רוחנית שחודרת לנפש האדם ולמחשבותיו. וכך זיהה את התרעומת של התלמיד כלפי החסיד שהרים את קופסת הטבק בזמן תפילת שמונה עשרה בראש השנה. בכוחותיו הרוחניים הוא עושה עליית נשמה לעולמות העליונים ויודע בדיוק מה

¹⁰ בעל שם טוב, משפטים, ז.

קורה לאדם. נודע לו שמחשבתו של החבר גרמה לגזר דין מות על החסיד. ברגעים אלו מתעצמת דמותו והוא יוצא למאבק עיקש לשנות את גזר הדין. הסיפור מעיד שהוא: "טען הרבה טענות על זה, ולא הועיל".

בראש השנה בזמן הטעון בכוחות רוחניים גדולים הבעש"ט מנסה לטעון את טענותיו כמו סנגור בבית דין להגנת החסיד והדבר לא עולה בידו. הוא לא מוותר, ובליל הושענא רבה שנחשב כיום הכיפורים הוא שוב בשמיים והפעם הוא לא רק טוען אלא צועק ואז הצליח. הבעש"ט מפעיל את כוח הצעקה ואינו מפחד כמו משה רבינו כשסנגר על עם ישראל לאחר חטא העגל. כל זאת מתוך חרדה ואכפתיות לגורלו של החסיד. התשובה שקבל חייבה אותו לפעול בדרכים חינוכיות מיוחדות. הוא לא יכול היה לומר לחסיד שראה את שנגזר עליו ואת פתח המילוט שנתנו לו. משום כך בליל הושענא רבה כשהתלמיד היה עסוק בלימוד הוא נטל ממנו את המוחין היינו, את יכולת הלמידה מתוך דביקות. כך התפנה התלמיד לחשוב מחשבות רוחניות, ואז חשב מדוע הגיע הטבק לעולם? תוך כדי הרהוריו הוא הבין שריח הטבק עשוי להיות גורם שמשיב את הנפש ומתקנה. באותם רגעים חש חרטה על שהתרעם על החסיד שאולי נכלל בין הנפשות אשר תיקון הוא על ידי הריח. הבעש"ט הצליח בדרך עקיפה ללא התערבותו האישית למלא את התנאי ששמע בשמיים. הסיפור ממשיך להעיד על יכולותיו של הבעש"ט לראות מה גזרו לאדם בשמיים. תלמידיו באו אליו ביום הושענא רבה כדי לשמוע זאת מפיו. שוב הוא פועל בדרך חינוכית ומצליח להוציא מפיו של התלמיד את מחשבותיו בעניין הטבק. רק כשביטא התלמיד את דברי הסנגור על החבר, סיפר לו הבעש"ט מה קרה בשמיים בעקבות התרעומת שלו, והזהירו שתמיד ידון את החבר לכף זכות.

סיפורים רבים על הבעש"ט מעצימים את יחסו המיוחד לפשוטי העם שתפילתם הייתה משובשת וידיעותיהם ביהדות היו קלושות, או לילדים שנמצאים בשולי החברה היהודית בגלל מוגבלותם. במפגש ביניהם הם זוכים מהבעש"ט ליחס של כבוד ואכפתיות והוא מלמד עליהם זכות. הבעש"ט מגלה את נשמתם הזכה ואת טוהר לבם. סיפור החליל הוא המפורסם ביותר ומשמש דוגמה ללימוד זכות על ילד בעל לקויות שרצה להצטרף לתפילת הרבים ביום הכיפורים ובעזרת החליל הוא בטא את רחשי נשמתו למגינת ליבו של אביו.¹¹ תנועת החסידות בעקבות הבעש"ט חרתה על דגלה את היחס המיוחד לפשוטי העם תוך הדגשת

11. ראה ניתוח ספרותי: דינה לוי, למידע, קשיים בלמידה וברכישת ידע ביצירה היהודית לדורותיה, הוצאת ספרא, תשע"ז, מרץ 2017, עמ' 102-106.

המושג "רחמנא לבא בעי" כלומר, הקב"ה מודד את האדם על פי רגשותיו האמתיים ולא על פי למדנותו.¹²

סיכום

החידוש בסיפור זה הוא זכות הצעקה של הבעש"ט שבעזרתה הוא מזעזע את העולמות העליונים כדי להציל את היהודי שנחשד על ידי חברו. הסיפור ממחיש את ההעפלה לפסגות רוחניות של הבעש"ט אולם הנחת היסוד המלווה השגה זו היא הדרישה המוסרית לפעול לטובת הזולת בעולמות העליונים.¹³

חיזוק לקביעות שנאמרו לעיל אנו רואים בפרשנותו של ר' אלימלך:

דהנה הצדיק מהפך הדין לרחמים ואף אם נגזר על אדם מיתה חלילה יכול לבטל הגזירה ולהפכו לחיים. והסיבה לזאת שכוח ביד הצדיק לעשות כן הוא מחמת שהצדיק עולה בתפילתו בעולמות עליונים אשר שם כולו רחמים בלא תערובת דין כלל ושם לא נגזר אותה גזירה וממשיך משם חיים לאותו האדם.¹⁴

הצדיק ביכולותיו הרוחניים מגיע לעולמות עליונים שם מצוי רק החסד, ולכן יכול בתפילותיו למשוך משם חסדים ולשנות את מידת הדין. סיפורים רבים קיימים על ר' לוי יצחק מברדיצ'ב המכונה "סגורם הגדול של ישראל" שלא נח ולא שקט בראיית הטוב שבכל אדם. עבורו היתה זו עילה מספקת לסנגר לא רק על האדם הפרטי אלא על כל עם ישראל כפי שניווכח בסיפורים הבאים:

2. פעם אחת בערב ראש השנה כשנתקבצו כל הקהל לאמור סליחות המתינו כולם על הרב הקדוש ר' לוי יצחק מברדיטשוב.¹⁵ שבושש לבוא, וכאשר נלאו הקהל להמתין על הרב הקדוש בא איש אחד מן השוק לאמור סליחות וסיפר כי פגע את הרב הקדוש

¹² ראה : דינה לוי, שם, עמ' 67-102.

¹³ זו ההנחה העומדת בבסיס עבודת הדוקטור שכתבתי. ראה: דינה לוי, סיפורי ר' אלימלך מליז'נסק הבחינה המטאפיזית והבחינה המוסרית, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשס"א.

¹⁴ נועם אלימלך, פרשת אחרי מות, ס, ע"ב.

רבי אלימלך וייסבלום מליז'נסק (ה'תע"ז – כ"א באדר ה'תקמ"ז; 1717 – 1787) היה אדמו"ר בדור השלישי לחסידות. מתלמידיו הבולטים של המגיד ממעזריטש, דור שלישי לחסידות. ממעצבי החסידות בפולין ומחשובי הוגיה. מחבר הספר "נועם אלימלך", חיבור מרכזי של החסידות המוקדמת, ובו עיצב את דמות הצדיק.

¹⁵ ה'ת"ק, 1740 – כ"ה בתשרי ה'תק"ע, 5 באוקטובר 1809.

הולך בשוק ונושא חבית קטנה על כתפו ונתפלאו כל הקהל על הרב הקדוש. ופתאום הופיע הרב הקדוש אל ביהכ"נ והלך לפני העמוד לצעוק בקול 'אשרי יושבי ביתך' ואמר הסליחות בהתלהבות עצום ובדביקות נוראה ובשמחה רבה. לאחר שגמר את הסליחות נגשו אליו מהמקורבים ושאלו והשיב להם הרב הקדוש.

"ראה ראיתי קטרוג גדול על כלל ישראל ולא יכולתי להמליץ עבור כלל ישראל ניסיתי התחבולה הזאת: לקחתי חבית קטנה עם י"ש והלכתי אל איש עברי והקיצותיו משינה ושאלתי אותו 'חיים תשתה מעט י"ש?' והשיב לי: 'רבי הלא זה טרם התפלה וקודם הסליחות. והיום ערב ר"ה ואיך אוכל לשתות באשמורת הבוקר י"ש קודם התפלה? ולא רצה בשום אופן לשתות. ואח"כ הלכתי אל יהודי אחר ונסיתיו אם ישתה י"ש ולא רצה ג"כ. כן חזרתי על כמה ישראלים וכולם לא רצו לשתות ומענה בפיהם שאסור לשתות קודם התפלה.

והנה אח"כ הלכתי אל שוק הערלים והקיצותי ערל אחד ושאלתי אותו: "איוואן, וויפיעש וואדקי? האם רוצה אתה לשתות י"ש? ואמר לי: 'תן לי'. ונתתי לו ותיכף חטף הכוס עם י"ש מידי ושתה לרוויה. כן הלכתי לכמה ערלים והקיצותים משנתם ושאלתי להם כנ"ל אם ירצו לשתות י"ש וכולם חטפו את הי"ש ושתו לשכרה.

מזה נעשה לי פתחון פה עד כי היתה היכולת בידי להמליץ טוב עבור כלל ישראל והתחלתי לרצות את השי"ת ואמרתי: "רבש"ע ראה עם סגולתך כי חזרתי עם הי"ש על כמה פתחי ישראלים וכולם לא רצו לשתות. למען קדושתך, והערלים כולם חטפו כרגע ופערו פיהם לבלוע את הי"ש' והיה בי כוח לילך לפני העמוד לאמור הסליחות:

'נא כל מידה נכונה אבקש רחמים בתחינה לחפש זכות כינוים קרואים שושנה מלטם

מכל רעות השנה'.¹⁶

הסיפור מציין את תארו של הצדיק. התואר "הרב הקדוש" חוזר פעמיים והוא מבטא את יחס הכבוד אליו מבני קהילתו המחכים לו לאמירת הסליחות של ערב ר"ה. המידע אודותיו תמוה וגם כניסתו הפתאומית לבית הכנסת והליכתו לפני העמוד וצעקתו בקול "אשרי יושבי ביתך" היתה משונה ויוצאת דופן. אמירת הסליחות מפיו מאופיינת בהתלהבות, בדבקות נוראה ובשמחה רבה. הרבי מגיע לדרגה אקסטטית היינו, לדרגה רוחנית גבוהה. הוא עונה על שאלות חסידיו ומשחזר בהרחבה בגוף ראשון את מה שאירע לו. "ראה ראיתי קטרוג גדול על כלל ישראל" הוא מספר למקורביו, והקורא מזהה את היכולת המטאפיזית הרוחנית הגדולה שלו, אשר רק צדיקים יחידי סגולה נחננו בה, וכן את חרדתו לעמו. משום כך הוא נחלץ לעזרת

¹⁶. מאורות הגדולים אהרון צייליגולד ירושלים תשנ"ז בעריכת גדליה נגאל עמ' 80.

עמו תוך שימוש בתחבולה חכמה ומקורית, המבליטה את הניגוד בין היהודי לבין הגוי. הוא פונה ליהודי בשם חיים בשאלה האם ישתה מעט יי"ש? השם "חיים" מעצים את דמותו של הנשאל, שמעדיף לחיות "חיים" יהודיים על פני "חיים" של הנאות רגעיות משתיית יי"ש. היהודי ההמום מונה את הסיבות המונעות אותו מלשתות: "טרם תפילה", "קודם סליחות", "היום ערב ר"ה", והרי כעת "אשמורת הבוקר" ואסור לשתות "קודם התפילה". ר' לוי יצחק פונה ליהודי נוסף ולאחר מכן לכמה ישראלים. את כולם הוא מקיץ באשמורת הבוקר ומציע להם לשתות יי"ש, ומפי כולם הוא שומע תשובה זהה המביעה תמיהה על עצם המחשבה של אכילה לפני תפילה. החזרה על זמן הניסוי "יקיצה", "אשמורת הבוקר" מעצימה את יראת השמים של כל היהודים שהשתתפו במשאל. הם לא התפתו, ומיד ביקיצתם הם עומדים בהיכון לעבודת הבורא. ר' לוי יצחק משתמש בכמה כינויים בתארו את אחיו יראי השמים. הראשון הוא "איש עברי" כפי שיוסף העיד בגאווה על מוצאו וכן כפי שתואר משה על ידי בת פרעה. הכינוי הנוסף הוא "יהודי אחר" המרמז למרדכי היהודי. הכינוי השלישי מתייחס לכלל "כמה ישראלים". ההרמזים המקראיים מעצימים את אהבתו של הצדיק לעמו, והיזכרות בדמויות אלו עשויה לשמש זכות נוספת לעם ישראל. לא כך מגיבים הגויים. הרבי מקיץ את איוון משנתו ופונה אליו בשפתו, ברוסית ושואלו אם רוצה לשתות יי"ש? זוהי דיגלוסיה כלומר, שימוש בלשון זרה בצומת מרכזי של הסיפור בו נבדקת טענתו של הצדיק. איוון לא רק שאומר "תן לי" אלא חוטף את הכוס מידו ושותה לרוויה. כך עושה לכמה ערלים באותה תבנית ניסוי כפי שהיה אצל היהודים, וכולם מגיבים כמו איוון. מיד ביקיצתם הם שותים את היי"ש ומשתכרים. התנהגות הדוניסטית בבחינת "אכול ושתה כי מחר נמות". הניסוי הצליח וכעת חש הצדיק שיש לו פתחון פה להמליץ על כלל ישראל. הוא מתחיל לרצות את הקב"ה בדברי סגור על העם. ר' לוי יצחק מתאר את הניסוי בפני ה' יתברך ומכנה את עם ישראל "כעם סגולה" שלא הסכימו לשתות את היי"ש "למען קדושתך" בניגוד לערלים שפערו את פיהם ובלעו את היי"ש. אם בתחילת הסיפור לא הצליח ר' לוי יצחק להמליץ על עמו הרי עמידתם בניסיון העניקה לו כוח לגשת ולצעוק בקול "אשרי יושבי ביתך". למילות התפילה נוספה משמעות קונקרטיה. אשרי אלה שנמצאים בביתו של הקב"ה ומקדשים את חייהם למען שמו מרגע יקיצתם. גם הסליחות מקבלות משמעות קונקרטיה. עם ישראל מכונה בפיוט "שושנה" כפי שאומרים חז"ל המשווים בין עם ישראל ליופיה, לאצילותה ולריחה הטוב של השושנה. הפייטן מבקש חנינה בזכות שלוש עשרה מידותיו של הקב"ה, ור' לוי יצחק ביקש חנינה על ישראל בזכות מעשיהם.

מוטיב שתיית היי”ש

מוטיב שתיית היין קשור למציאות חיים ריאליסטית של קור מזרח אירופאי בו שתייתו עשויה לחמם את הגוף ואת הנפש. גם מקור פרנסה ריאליסטי של חכירת בתי מרזח על ידי יהודים משתקף בסיפור החסידי. כך נעשה המפגש של מכירת היי”ש לגויים למציאות חיים קיומית של היהודים במרחב גיאוגרפי זה. בסיפור שתיית היי”ש חוזרת אחד עשר פעמים, והיא הציר עליו בנוי הניסוי המוצלח. שתיית היי”ש היא המבחן לשליטה עצמית, לדחיית סיפוקים רגעיים ולהעמדת ערך האמונה של עבודת ה'. בדרך כלל כשאדם מקיץ משנתו חושיו עדיין אינם חדים והוא עלול להיות מבולבל כמה דקות. הניסוי הנועז והמתוחכם מוכיח שהיהודים גם ברגעים של בלבול וחוסר שליטה בזמן היקיצה, נוהגים כעם סגולה. כשם שתנועת הסגולה אינה משתנה אף אם נהפוך אותה, כך עם ישראל בכל מצב שבו הוא נמצא הוא נאמן לבוראו.

סיכום

הסיפור חושף את מסירות הנפש של היהודים מחד ומאידך את מסירות הנפש של הצדיק לבני עמו. מסירות נפש זו מוטענת בכל דור ובכל גלות והיא ניזונה באופן ישיר מהנהגותיהם של מנהיגי עמנו כמו: משה, יוסף ומרדכי. גם הפיוט הארץ ישראלי הקדום, שהחל עם חורבן הבית ונמשך בשירת ימי הביניים בספרד באשכנז ובארצות המזרח המשולב בסיפור, מבטא את מסירות הנפש של הפייטנים. הם כואבים את כאב הגלות ומתפללים לסליחה ולכפרה לעם הבחירה. מסירות נפש כזו אצל העם ואצל מנהיגיו הרוחניים היא העילה לבקש גם מהבורא לבטל את הגזירה מעל עמו.

סיפור נוסף לימוד הזכות על עם ישראל נעשה בדרך פרשנית מיוחדת והפוכה של פסוק תוכחה מישעיהו הנביא.

3. ביום הקדוש יום הכיפורים פתח פיו (ר' לוי יצחק) לומר זכות על ישראל ואמר: "הוי גוי חוטא"¹⁷ "הוי גוי חוטא עם כבוד עוון זרע מרעים בנים משחיתים עזבו את ה', ניאצו את קדוש ישראל נזורו אחר". פירוש: בני ישראל הם המקדשים והמטהרים את עצמם מכל חטא ועוון ואשמה, "עם כבוד עוון", פירוש: שכבד להם מאוד לעשות עוון. "זרע מרעים" פירוש: המה זרע מרעים אהובים, בני אברהם, יצחק ויעקב. "בנים משחיתים" פירוש: שהם בנים שמשחיתים גופם וכוחם לעשות רצון יוצרם. "עזבו את ה'

¹⁷ ישעיהו, א, ד.

נאצו את קדוש ישראל”, פירוש: אם לפעמים עזבו את ה’ וניאצוהו- הלא תיכף ”מזור אחר”, לחזור בתשובה שלימה¹⁸.

בסיפור הרביעי ר’ לוי יצחק מלמד זכות על אדם המטפל במרכבתו תוך שהוא עטור בתפילין. לכאורה שתי פעולות סותרות. כיצד אפשר להתעסק בחולין כשאתה עדיין מתפלל? ר’ לוי יצחק מוצא כאן נקודת זכות לאדם שאפילו בשעת עבודתו הוא עסוק בבורא עולם.

4. וירא והנה עגלון אחד לבוש טלית ותפילין מושח אופני העגלה בזפת. ויקרא המליץ יושר בהתלהבות ויאמר: ”ראה נא ה’ והביטה צדקת עמך, כי גם במושחם אופני מרכבותיהם יזכירו שמך ויודוך סלה”¹⁹.

הסיפור הבא חושף את עוצמת הקשר הישיר של הצדיק עם בוראו. דיבור ישיר זה עם הקב”ה לא נועד לצרכיו אלא לשם סגור על עם ישראל. הוא מנצל את מראה היהודי שהתפילין נפלו לו והוא הרימם ונשקם כדי לבקש מהבורא שיעשה כן עם עמו הכורע תחת נטל הגלות וירחם עליו.

5. הוי מרגלא בפומיה²⁰: ”רבוננו של עולם, מדוע לא תתנהג עמנו כמו בעל בית פשוט? אנוכי ראיתי בעל בית אחד החזיק התפילין של ראש בידו ונפלו ארצה. ותיכף ומיד כרע והגביהם ונשקם. ועמך ישראל הם התפילין שלך שאתה מתפאר עימהם. וזה כמה שנים שנפלו מאיגרא רמה לבירא עמיקתא²¹ ושחה לעפר נפשם. ולמה לא תרחם עליהם להקים מעפר דל ומאשפות תרים אביון?²²

הסיפור הבא מלמד על לימוד זכות על אדם רשע:

6. אדם עם עבירות נכנס לעיירה ואנשים רדפו אותו עד שנכנס לביתו של ר’ דוד מלעלוב²³ שנתן לו לאכול. הרבנית תמהה על כך והוא עננה לה אם יהודי אינו עושה עבירות דקה אחת אזי מגיע לו כל כסף וזהב שבעולם.²⁴

¹⁸ ר’ לוי יצחק מברדיטשוב, (גדליה נגאל, עורך) מכון קדושת לוי, ירושלים, תשנ”ז, עמ’ 57.
¹⁹ שם, עמ’ 56.

²⁰ דיבור שגור ורגיל, ברכות יז, ע”א.

²¹ מגג גבוה אל בור עמוק חגיגה ה, ע”ב.

²² תהילים קיג, ז.

²³ רבי דוד בידרמן (מכונה גם ”רבי דוד ללובר”, על שם עירו) (ה’תק”ו, 1746/1745] – ז’ בשבט ה’תקע”ד, 28 בינואר 1814) היה האדמו”ר המייסד של החצר החסידית לעלוב. תלמידו של החוזה מלובלין.

²⁴ מגדל דוד, עמ’ 29.

ר' דוד מלעלוב מלמד זכות אפילו על אדם בעל עבירות ומאכילו. על תמיהת אשתו הוא עונה בדרך מקורית. אם יהודי אינו עובר עבירה דקה אחת כשהוא בביתו מגיע לו כל הכסף והזהב שבעולם.

הסיפור הבא על ר' זושא מזכיר את דרכו של ר' לוי יצחק בסנגור מהפרט אל הכלל. כדי לסנגר על עם ישראל בראש השנה לפני התקיעות הוא יוצא מבית המדרש לחפש נער יהודי תוך שהוא בוחן את יחסו לנער מאומות העולם. הילד ששמח בחלקו למרות עוניו ולא מקנא בנער הגוי הוא עילה מספקת בידי הצדיק לחזור לבית המדרש ללמד זכות על עם ישראל תוך צעקה לקב"ה. הסיפור מסתיים בציון ששערי הרחמים נפתחו לכל עם ישראל. ר' זושא כמו הבעש"ט ור' לוי יצחק הם בני בית אצל הקב"ה ומשתמשים בזכות הצעקה כשמדובר בלימוד זכות על עם ישראל.

7. פעם אחת ביום ראש השנה קודם תקיעת שופר ברח רבינו הרבי הקדוש ר' זוסיא²⁵ מבית מדרשו ויצא לחוץ פתאום, ושם באמצע הרחוב פגש בילד עני אחד נער משולח ונעזב ערום ויחף ורעב ואמר לו הרב אל הנער: הכי אין אתה מתקנא בנער כמוך מן אומות העולם ההולך לקראתך שהוא יש לו כל טוב ואוכל שותה ומלובש היטב? והשיב הנער: יהי לו אשר לו ואני בעזרת השם יהודי ומאמין בה'.

והלך תיכף לבית המדרש ובאלו הדברים הלך ללמוד זכות על בני ישראל קודם התקיעות וצעק ואמר: רבוננו של עולם מי כעמך ישראל הנה זה הנער עני ורעב וחוסר כל ואף על פי כן מקבל עליו הכל ואינו רוצה להחליף אמונתו ועל ידי לימוד זכות זה נפתחו שערי רחמים על כל ישראל זי"ע.²⁶

ר' אלימלך בספרו מרבה לדבר על "הגלות המר" וקובע שאין להתפלל על הצרכים האישיים של האדם אלא יש להתפלל על צער השכינה. לו כך היו פני הדברים היינו נגאלים מיד. זו היתה הסיבה שיחד עם אחיו ר' זושא הם יצאו לגלות במשך עשר שנים מתוך כוונה לגאול את השכינה מגלותה. הם החזירו את העם בתשובה היינו, הוציאו את היקר מתוך הזולל על פי הפסוק מירמיהו טו, יט :

לְכֵן כֹּה אָמַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל - וְאַשְׁיֵב, לְפָנַי תַּעֲמַד, וְאִם תּוֹצִיא יָקָר מִזּוֹלָל - כְּפִי תַהֲיֶה; יֵשְׁבוּ הַמָּה אֵלַי, וְאַתָּה לֹא תֵשׁוּב אֵלֵיהֶם.

²⁵ ר' זושא מאניפולי אחיו המבוגר של ר' אלימלך ה'ת"צ ב' בשבט ה'תק"ס, 1730–1800.

²⁶ בוצינא קדישא, עמ' ל"ה.

ה' מבקש מירמיהו שישתדל להוציא יקר מזולל, כלומר, להוציא אל הפועל את התכונות החיוביות שקיימות באנשים זולים ונקלים אותם ירשו מאבות האומה. מושג זה קיבל משנה תוקף בתורת החסידות ור' אלימלך ואחיו עסקו בנדודיהם בגילוי הניצוץ האלוקי שבאדם במטרה לגאול את השכינה שנמצאת בגלות וכך לקרב את הגאולה כדבריו על דיבור המתחיל "וישב משה":

דהנה אנחנו בגלות המר הזה אשר בצרותינו לו צר וגלה השכינה עימנו אין לנו לדאוג ולהתאונן אלא על גלות השכינה ולא לחשוב כלל על צרותינו כי אם על צער וגלות השכינה, ואילו היה מגמותינו וצערנו רק על צער השכינה ולא על צערנו בוודאי היינו נגאלים מיד. אך כי בשר אנחנו ובלתי אפשר לסבול לנו צרותינו ומכאובינו לכן ארכו לנו הימים בעוונותינו הרבים בגלות המר .. ואילו היה צדיק אחד היה מציל את העולם כולו מן הגלות.²⁷

סיפור נדודיהם של האחים הקדושים מופיע בזיכרונותיו של ר' צבי הירש מייזליש שהגיע לאושוויץ מהונגריה, ושם בתופת עסק בכתיבת ספר הלכות על שאלות שנשאל. כשנודע לו שהוא על אדמת אושוויץ נזכר בעובדה שהאחים הקדושים לא הורשו לעבור דרך אושוויץ לגרמניה ע"י השטן. הם שבו על עקבותיהם ולא יכלו להמתיק את דין המקום כפי שעשו בכל מקום שהגיעו אליו. וכך הופקר המקום לאחר שנים רבות לרשעת הנאצים ימח שמם.

8. במסורה ד' פעמים: "הלוך ושוב", "הלוך וחסור", "הלוך ונסוע", "הלוך וגדול" כלומר בארבעה מקומות נאמר בתורה השורש "הלוך":
וַיֵּשְׁבוּ הַמַּיִם מֵעַל הָאָרֶץ הַלֹּךְ וְשׁוֹב וַיִּחְסְרוּ הַמַּיִם מִקְצֵה חֲמִשִּׁים וּמֵאֵת יוֹם.
וְהַמַּיִם הָיוּ הַלֹּךְ וְחָסֹר עַד הַחֲדָשׁ הָעֵשִׂירִי בְּעֵשִׂירִי בְּאֶחָד לַחֲדָשׁ נִרְאוּ ...
וַיִּסַּע אֲבָרָם הַלֹּךְ וְנִסְוֵעַ הַנִּגְבָּה. ...
וַיֵּלֶךְ דָּוִד הַלֹּךְ וְגָדוֹל וַיהוָה אֱלֹהֵי צְבָאוֹת עִמּוֹ.

יובן בהקדם המעשה הידוע בין החסידים שרבנו הגאון הקדוש הרבי ר' אלימלך זכותו יגן עלינו ואחיו הגאון הקדוש מרן רבי זושא זכותו יגן עלינו קבלו עליהם גלות והלכו נע ונד, ובכל מקום בואם המתיקו חבלי הגלות. וכאשר הגיעו לאושוויץ, ורצו שם לעבור הגבול למדינת אשכנז עמד הבעל הדבר עליהם ולא הניחם. והיה לו עימהם ויכוח גדול

²⁷ נועם אלימלך, פרשת שמות, לג, ע"א.

עד שגמרו בדעתם שלא להתגרות בבעל הדבר וחזרו לגאליציען ולא הלכו כלל למדינת אשכנז.

ואנחנו גולי הנאצים ימח שמם בשעה שהגענו לאושוויץ וראינו את המקום הנורא להבות אש ועשן הכבשן עולה עד לב השמים, שאלתי את אחד מהעובדים היהודים: באיזה מקום אנחנו? והשיב לי: בבירקענוי שהוא מקום הגבול בין אושוויץ למדינת אשכנז.

באותו רגע עלה ברעיוני עובדא הנ”ל ולא היה ספק אצלי שבאותו מקום היה הוויכוח של הצדיקים הנ”ל עם בעל הדבר וגבר הבעל הדבר והוכרחו לסוג אחר. והוא מקום אשר ניצח בעל הדבר ולא נמתק על ידי הצדיקים הקדושים הנ”ל, ולכן הוכן לפורענות בעוונותינו הרבים והעמיד באותו מקום הבית מוקד (קראמעטאריס) אשר בו נשרפו בעוונותינו הרבים רובא דרובא מהששה מיליאנען מאחינו בני ישראל. ה' יקום נקמתם.

28

הסיפור הבא הוא על ר' אלימלך מליז'נסק

9. מעשה ממורנו הרב הצדיק ר' אלימלך מליז'נסק זכרונו לחיי העולם הבא זכותו יגן עלינו ועל כל ישראל. הרב הצדיק ר' אלימלך הלך לגלות והיה נע ונד. בדרך הליכתו נכנס לקרעטשמע (בית מזיגה) לרוחץ ידיו, ונכנס לבית התנור (קערך) ורוחץ ידיו ויצא והלך לדרכו. והנה בזמן שהיה בקערך רדו את הפת והניחו אותו על השולחן. ואחר שיצא ר' מלך זכותו יגן עלינו ועל כל ישראל, נכנס ערל וגנב פת אחת. ויהי בראותם אחר כך שנגנבה פת אחת אמרו: "בודאי איש העני שהיה פה ונטל ידיו - הוא גנב את הפת". ויקצוף הרינדאר (החוכר) מאוד וישלח אחריו עבדו הערל. וירכב על סוס לרוץ אחריו ולהוכיחו ולהכותו כגנב. הערל העבד עשה שליחותו, והכה את ר' מלך זכותו יגן עלינו, והוא קיבל הייסורים באהבה. בשעה זו שהעבד הכה את הרב הצדיק ר' מלך, נפלה דליקה בקרעטשמע ולא היה באפשרות לכבות. והרגיש הרינדאר תיכף אולי זה עונשו, יען ששלח להכות את היהודי. ויקח תיכף סוס אחד לרוץ אחריו לפייסו. ופגע בהערל העבד והתפאר העבד שהכה אותו מכות נמרצות והנה הוא ביער הנוכחי. וירוך אליו וימצאהו והנה עומד פניו אל האילן וצועק: "רבנו של עולם לא אתפלל מנחה לפניך עד אם תכבה את בית היהודי". כך אמר כמה פעמים. והרינדאר נשתטח, נפל לפני

²⁸ הרב צבי הירש מייזליש, שו"ת מקדשי ה', זר זהב, עמ' יד, סעיף לח. תודה לרב ד"ר זאב קיציס על שהפנה אותי למקור זה.

רגליו למחול לו. הרב הצדיק ר' מלך עבר על מידותיו ומחל לו תיכף. ובבואו לביתו כבר כבתה האש. זכות הרב הצדיק ר' מלך יגן עלינו.²⁹

באקספוזיציה מתואר ר' אלימלך בנדודיו כשהוא נכנס לבית מרזח נוטל את ידיו וממשיך במסעו. הסיפור חושף את הביזיונות הרבים ואת הסבל שעבר עליו בגלל חשדם של אנשי בית המרזח אשר חשדו בו כי גנב את פת הלחם. החשד מתואר בלשון רבים:

”בראותם”, ”אמרו”. בעל הבית היהודי כעס וזעם ושלח את עבדו לחפש את היהודי להכותו ולהוכיחו. העבד מבצע את תפקידו בהנאה ובמסירות ומכה נמרצות את ר' מלך ביער. באותו רגע פרצה שריפה בבית המרזח ולא ניתן היה לכבותה. היהודי בעל בית המרזח הבין שהדבר הוא עונש על חשדו ועל הפגיעה ביהודי שביקר בביתו, והוא בעצמו רוכב ליער כדי לבקש את סליחתו. ומה הייתה פליאתו כשראה את ר' מלך עומד ליד אילן ומדבר עם הבורא. לא אתפלל מנחה עד שתכבה את האש בבית היהודי.

הוא הבין שלפניו צדיק בעל רוח הקודש שראה את מה שהתרחש בביתו למרות שלא היה שם. הוא היה עד לשיחה המוזרה עם הקב”ה והבין שיהיה עליו ליפול מהסוס, ליפול מגאווותו ולבקש רחמים מיהודי צדיק זה. ר' מלך שמוחל על כבודו, שמלחים בנשמתו את כל התכונות המופלאות של אהבת הזולת ולימוד זכות על כל אחד אף שחטא, סלח לאותו יהודי. אם בתחילה ביתו נקרא ”קרעטשמע” המזוהה על תרבות הגויים הרי בסוף הסיפור לאחר שהתחרט ורץ לבקש את סליחת הצדיק הוא שומע מפיו של הצדיק שביתו נקרא ”בית היהודי”. ר' אלימלך אוהב את בני עמו ומוחל על כבודו ובלבד שלא יפגעו אנשים.³⁰

ר' אלימלך מסביר את כוחו הרוחני של הצדיק לבטל את הגזרות שהקב”ה גוזר על האדם :

הצדיק כשהוא מתפלל ואמר לכלות הדינין שיהיו בטלין נעשה שותף לקב”ה. הקב”ה גוזר והוא מבטל.³¹

²⁹ יעקב סופר, סיפורי יעקב, בעריכת גדליה נגאל, כרמל ירושלים, תשנ”ד, סימן כ”א, עמ’ 67.
³⁰ ראה ניתוח ספרותי נוסף: דינה לוי, הסיפור החסידי עיצובו הפואטי והערכי, עיון בדרכי הוראתו, חלק א, מכללה ירושלים, תשס”ח, עמ’ 63-48. נמצא באתר דעת, מעמקים, 33, אב תש”ע, 7.10.
³¹ נועם אלימלך, נח ד, ע”א.

ובמקום אחר אומר ר' אלימלך:

והצדיקים המתפללים בכוונה הם המקיימים העולמות ומשפיעין טובה וחיות לעל
העולמות ולזה הם הגורמים ליהפך מדת הדין לרחמים גמורים כי המה המושלים בכל
בכוח חיותם אשר משפיעים לכל.³²

הצדיק בכוח תפילתו הקדושה מקיימים את העולם ומצליחים להפוך את מידת הדין לרחמים.
ר' אלימלך מלמד אותנו כיצד ניתן לרכוש את העין הטובה כדי לדון את הזולת לכף זכות. זוהי
עבודה תמידית הדורשת מודעות לרגשות הפנימיים שלנו. לראות את מעלותיו של הזולת
ולא את חסרונו, להתקשר באהבה לבורא ולחשוב לגרום לו לנחת רוח. אין נחת רוח גדולה
מזה לבורא שבניו אוהבים זה את זה. כפי שניסח זאת בתפילתו:

תפילת ר' אלימלך מליז'נסק

אדרבה, תן בליבנו שנראה כל אחד מעלות חברינו ולא חסרונם, ושנדבר כל אחד את
חבירו בדרך הישר והרצוי לפניך, ואל יעלה שום שנאה מאחד על חברו חלילה. ותחזק
התקשרותנו באהבה אליך, כאשר גלוי וידוע לפניך, שיהא הכל נחת רוח אליך.

סיכום

ראינו שהסיפור אצל חז”ל מציב בפנינו רף מוסרי גבוה ואידיאלי לאדם ששולט ברגשותיו
ומצליח לא לדון את זולתו לכף חובה אף שכל הנסיבות מוכיחות את ההפך. חז”ל מדגישים
גם את תוצאות המעשה החיובי של האדם הדן את חברו לכף זכות. הוא יזכה למידה כנגד
מידה מבורא עולם. בנוסף לכל זאת החסידות העניקה גם רובד לאומי למצווה זו. לימוד זכות
על הפרט בישראל כמוהו כלימוד זכות על כלל ישראל. לימוד זכות על הזולת גורם לנחת רוח
לבורא ולשכינה הנמצאת בגלות ומצפה לגאולה. על כן הדרישה המוסרית לדון את האדם
לכף זכות מטילה על האדם אחריות רבה לגורלו שלו ולגורל הזולת, והיא מחזקת את
האחריות לגורלו של עם ישראל ולתהליך הגאולה.

³²נועם אלימלך, אמור, סד, ע”ג.